

С. В. Кульчицький

Політбюро ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС

ПОЛІТБЮРО ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС — найвищий орган державної влади у Радянській Україні та інших формально незалежних республіках, а від грудня 1922 — у СРСР. Таким був неформальний статус цього органу влади від утворення 1919 до конституційної реформи [М. Горбачова](#) 1988. На XIX з'їзді КПРС 1952 П. перейменовано у президію ЦК КПРС, на XXIII з'їзді 1966 повернуто попередню назву. Резолюцією VIII з'їзду РКП(б) «По організаційному вопросу» передбачено утворити постійно діючі керівні ланки ЦК РКП(б) — П., оргбюро і секретаріат. П. засноване для прийняття рішень у питаннях, з якими не можна було зволікати, чекаючи чергового пленуму ЦК РКП(б). З'їзд зобов'язав П. звітувати про свою роботу черговому пленарному зібранню ЦК РКП(б). Члени ЦК РКП(б) мали можливість брати участь у роботі П. із правом дорадчого голосу. 25 березня 1919 пленум ЦК РКП(б) обрав П. у складі [Л. Каменєва](#), М. Крестинського, [В. Леніна](#), [Й. Сталіна](#), [Л. Троцького](#), а також оргбюро ЦК у складі [Й. Сталіна](#), М. Крестинського, О. Белобородова, Л. Серебрякова, О. Стасової. Відповідальним секретарем стала О. Стасова, яка від 1917 виконувала функції технічного секретаря у ЦК РСДРП(б)/РКП(б). П. розв'язувало головні питання партійного і державного життя, його рішення вважали рішеннями ЦК і публікували виключно від імені ЦК. Рішення, розроблені або схвалені у П., публікували також від імені вищих представницьких, законодавчих і виконавчих органів СРСР, союзних республік, загальносоюзних і республіканських наркоматів (міністерств), керівних органів громадських організацій. Оргбюро ЦК готувало матеріали для рішень П. і самостійно розв'язувало менш важливі питання, зокрема кадрові. Рішення оргбюро, не опротестовані ким-небудь з членів П., автоматично ставали рішеннями ЦК. Внаслідок того, що партію будували на засадах [демократичного централізму принципу](#), пряма ієрархічна залежність її структурних частин перетворилася на обернену. За статутом, вищим органом партії був з'їзд, який у режимі таємного голосування обирав склад ЦК — вищого органу в період між з'їздами. Керівні ланки ЦК (П., оргбюро і секретаріат) підпорядковувалися пленумові ЦК. Фактично ж П. у випадках, коли рішення приймали консенсусом, більшістю голосів або домінуючим вождем, за допомогою свого апарату встановлювало режим роботи з'їзду: визначало кандидатури делегатів, порядок денний, похвилинно відстежувало хід обговорення поставлених питань, готувало тексти резолюцій, контролювало хід голосування під час виборів нового складу ЦК. Так само відстежувало роботу пленумів ЦК,

якщо у цьому виникала потреба. Однак статус партз'їзду і ЦК як найвищих органів колективного керівництва залишався непорушним, а у кризових ситуаціях він міг проявитися на повну силу. Наприклад, рішення про відмову від масового терору як методу державного управління керівники КПРС прийняли одразу ж після смерті Й. Сталіна, але курс на лібералізацію суспільного життя був легітимізований XX з'їздом КПРС. Пленум ЦК КПРС відіграв вирішальну роль в усуненні спроби державного перевороту 1957, коли у президії ЦК КПРС сформувалася більшість, спрямована проти М. Хрущова (т. зв. антипартійна група). 1964 вище компартійно-радянське керівництво підготувало змовницькими методами пленум ЦК КПРС для успішного усунення М. Хрущова. Користуючись диктаторськими правами, парткоми перебирали на себе владні повноваження у кожній ланці управління і в кожній сфері суспільного життя. Державна влада концентрувалася у парткомах усіх рівнів, унаслідок чого зростали повноваження їхніх секретарів. Специфіка організаційної будови партії призводила до концентрації влади у головному парткомі — ЦК, а точніше — у його керівних ланках. Унаслідок того, що П., оргбюро і секретаріат у своїй поточній діяльності виступали від імені ЦК і фактично зливалися з ним, їх слід розглядати як субцентри цілісної владної структури, а не як самостійні інститути влади. «Анонімність» створеної В. Леніним системи влади проявлялася і в тому, що у перших радянських конституціях партія взагалі не згадувалася, а у наступних, починаючи з Конституції СРСР 1936, вона характеризувалася словами, позбавленими правового змісту («передовий загін трудящих», «керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних»). Організація трьох субцентрів максимально централізованої влади здійснювалася з таким розрахунком, щоб запобігти конкуренції між ними. Оргбюро будували як допоміжну ланку П., функції секретаріату спочатку залишалися суто технічними. Після IX з'їзду РКП(б) у квітні 1920 ухвалено рішення мати трьох секретарів за основними напрямками організаційної роботи, зокрема відповідального, яким став М. Крестинський. Його членство у П. та оргбюро ЦК надало цій посаді політичного характеру. До секретаріату ввійшли також члени оргбюро ЦК Л. Серебряков і новообраний Є. Преображенський. Його персональний склад майже збігся зі складом оргбюро ЦК. На зламі 1920—21 у партії відбулася дискусія про роль профспілок у державному управлінні. Поразка Л. Троцького у ній мала далекосяжні наслідки — X з'їзд РКП(б) (березень 1921) не обрав у ЦК секретарів, які підтримували його платформу: замість М. Крестинського членом П. став керівник [Інтернаціоналу Комуністичного Г. Зінов'єв](#), посаду відповідального секретаря посів переведений з України [В. Молотов](#). У квітні 1922 пленум ЦК, обраного XI з'їздом РКП(б), з ініціативи В. Леніна заснував посаду генерального секретаря, до функцій якого входило головування в оргбюро ЦК, ним став Й. Сталін. У квітні 1923 XII з'їзд РКП(б) обрав членом П. *О. Рикова*, який виконував функції голови РНК СРСР замість В. Леніна, що хворів, і М. Томського, який очолив радянські профспілки. У такому складі П. проіснувало до червня 1924, коли на звільнене після смерті В. Леніна місце був обраний [М. Бухарін](#). Члени П. мали однаковий статус, що, за задумом В. Леніна, забезпечувало колективне

керівництво партією і державою. Кількість членів П. від початку була непарною, щоб виявити панівну думку при розгляді дискусійних питань. Однак колективне керівництво у системі влади, що становила собою диктатуру, за визначенням, було несталим. Після того, як В. Ленін відійшов від державних справ, у П. розгорнулася боротьба за лідерство, що закінчилася перемогою Й. Сталіна. 1930—36 кількість членів П. стала парною — 10 осіб, відтоді панівну думку виносили на розсуд Й. Сталіна. У наступні роки парність або непарність кількісного складу П. втратила значення, оскільки Й. Сталін зосередив у своїх руках всю владу і збирав П. у повному складі та пленарні засідання ЦК лише у виняткових випадках. На XIX з'їзді КПРС (жовтень 1952), скликаному через 13 р. після попереднього, П. перетворено на президію ЦК, а оргбюро ліквідовано. Кількість членів президії зросла до 25-ти осіб, що автоматично призвело до ще більшого пониження формального в умовах сталінської диктатури статусу головного субцентру влади. Зі смертю Й. Сталіна на спільному засіданні березневого (1953) пленуму ЦК, Ради міністрів і Президії ВР СРСР був визначений персональний склад президії ЦК у кількості 10-ти осіб. Кандидатура на ключову в партії та державі посаду керівника секретаріату, який головував на засіданнях П., визначена на вересневому (1953) пленумі ЦК, 1-м секретарем ЦК став М. Хрущов. У колективному керівництві одразу ж розгорнулася боротьба за владу, що закінчилася 1957 перемогою М. Хрущова, який заповнив президію ЦК своїми висуванцями, але поводив себе з ними вкрай необачно, як новий диктатор. Звинувачений 1964 у волютаризмі М. Хрущов втратив всі свої партійно-радянські посади, 1-м секретарем ЦК став [Л. Брежнєв](#). XXIII з'їзд КПРС у квітні 1966 повернув попередні назви посаді керівника партії (генеральний секретар) і органу колективного керівництва (П.). У роки правління Л. Брежнєва колективне керівництво відновлено, але у своєрідній формі. Пленарні засідання ЦК КПРС проводили в урочистій обстановці, однак лише 2—3 рази на рік, кожне з них тривало не більше одного-двох днів. Пленуми ЦК почали використовувати для штампування рішень, розроблених у відділах ЦК. Таким чином, якісну різницю між членами П. як носіями влади і компартійно-радянською номенклатурою як провідником влади було стерто. Тепер керовані секретаріатом відділи ЦК працювали із членами ЦК, зокрема членами П., на індивідуальній основі. Внаслідок цього вплив останніх на прийняття рішень розпорошився, а тому зменшився. Одночасно гіпертрофовано зросла роль другого субцентру влади — секретаріату ЦК і генерального секретаря. Однак Л. Брежнєв не зловживав владою і здебільшого плив за течією, цілком покладаючись на управлінські здібності бюрократичного апарату. Він не дозволяв собі волютаристських дій у спілкуванні із членами ЦК, і тим більше — із членами П. Членство у цьому субцентрі влади стало мало не позитивним. В умовах політичної стабільності ленінських часів середній вік членів П. зростав відповідно до числа прожитих років — із 40-а у 1919 до 44-х у 1923. Під час боротьби за владу середній вік понизився, тому що Й. Сталін висував у П. молоді кадри, витискуючи звідти суперників. 1930—36 відновилося зростання середнього віку відповідно до числа прожитих років — із 45-ти у 1930 до 49-ти у 1936. Під час 2-ї світової війни склад П. не

змінювався, унаслідок чого середній вік його членів зріс з 50-ти у 1939 до 56-ти у 1945. У 1946—51 середній вік зріс із 54-х до 58-ми р. Істотна зміна персонального складу членів П. у післясталінський період боротьби за владу уповільнила зростання середнього віку: він зріс з 58-ми у 1953 до 59-ти у 1964. У часи т. зв. застою середній вік збільшився з 59-ти у 1965 до 70-ти у 1979—81. Надалі він почав скорочуватися внаслідок природних причин: 1982 пішли з життя *М. Суслов* і *Л. Брежнєв*, 1983 — *А. Пельше*, 1984 — [Ю. Андропов](#) і *Д. Устинов*, 1985 — *К. Черненко*. 1984 середній вік знизився до 67-ми р. 1919—88 членами П. стали 74 особи, з них лише одна жінка — *К. Фурцева*. У це число не увійшли члени президії ЦК КПРС, стаж перебування яких обмежився специфічним періодом від 16 жовтня 1952 до 5 березня 1953. За місцем народження на російські регіони припадало 42 особи із цієї кількості, на національні — 32. Найбільша кількість російського походження вийшла з Нечорноземного центру (12), Поволжя (7), Чорноземного центру (6), Північного Кавказу (5). В Україні народилися 16 членів П. (9 — вихідці з Катеринославської, 3 — із Херсонської, 2 — із Харківської, по одному — із Київської і Полтавської губ.), в Грузії — 5, Білорусі — 4, Латвії — 2, по одному — в Азербайджані, Казахстані, Польщі, Узбекистані, Фінляндії. Кандидатами у члени П. були 11 представників Компартії України: *Г. Петровський* (1926), *В. Чубар* (1926), [Л. Каганович](#) (1927), [С. Косіор](#) (1927), *П. Постишев* (1934), *М. Хрущов* (1938), [О. Кириченко](#) (1953), [Д. Коротченко](#) (1957), [М. Підгорний](#) (1960), *В. Щербицький* (1961), *П. Шелест* (1963). Семеро з них обрані членами П. (у дужках вказано повний строк їхнього перебування у П., тобто у деяких випадках — після переходу на роботу за межі УРСР): *С. Косіор* (1930—38), *В. Чубар* (1935—38), *М. Хрущов* (1939—64), *О. Кириченко* (1955—60), *М. Підгорний* (1960—77), *П. Шелест* (1964—73), *В. Щербицький* (1971—89).

Рекомендована література

1. Кульчицький С. В. Керівні органи Центрального комітету КПРС: Персональний склад на кінець кожного року. К., 1990;
2. Волкогонов Д. А. Семь вождей. Кн. 1—2. Москва, 1995;
3. Хлевнюк О. В. Политбюро: Механизмы политической власти в 1930-е годы. Москва, 1996;
4. E. Wawdsley, S. White. The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its member (1917—1991). Oxford, 2000;
5. Центральный Комитет КПСС—ВКП(б)—РКП(б)—РСДРП(б): 1917—1991: Истор.-биограф. справоч. Москва, 2005.

Бібліографічний опис:

Політбюро ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС / С. В. Кульчицький// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-883176>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).